

N IN ALLE VAKKEN

de leerbehoeften van leerlingen staat
scholen. De vraag naar manieren om te
complexe vaardigheid, want hoe houd je
n in een klas met dertig leerlingen?

een groot aantal werkvormen en tips die
te differentiëren in de lessen.
model van Volledige Instructie, waarin doel,
worden aangegeven. Bij elke werkvorm is
om leerlingen te helpen onderdelen van de
oe te passen. In de differentiatietabel vind
eau, tempo, inhoud en interesse, leer-
che boek kan op verschillende manieren
ulling op of verdieping van de lesmethode.

oeld voor (aankomende) docenten in alle
ezet onderwijs en in alle soorten secundair
geschikt voor zowel onder- als bovenbouw.

erheggen zijn zeer ervaren docenten en
d van activerende didactiek, motivatie en
n. Zij schreven ook het boek **DIFFERENTIËREN**

OP DE BINNENZIJDE
VAN DE FLAP VIND JE EEN
HANDIGE VERKORTE VERSIE
VAN DE DIFFERENTIATIE-
TABEL.

Johan Keijzer, Det van Gils, Karen Verheggen

DIFFERENTIËREN IN ALLE VAKKEN

Johan Keijzer, Det van Gils, Karen Verheggen

DIFFERENTIËREN IN ALLE VAKKEN

101 WERKVORMEN EN TIPS
VOOR HET VOORTGEZET ONDERWIJS

uitgeverij
coutinho

Differentiëren in alle vakken

Differentiëren in alle vakken

101 werkvormen en tips
voor het voortgezet onderwijs

Johan Keijzer, Det van Gils & Karen Verheggen

uitgeverij | C
coutinho

bussum 2024

© 2018 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvo.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Eerste druk 2018, tweede oplage 2024

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: Neo & Co, Velp

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISBN 978 90 469 0647 7

NUR 846

Voorwoord

Differentiëren staat op de agenda van veel scholen. Het is een complexe vaardigheid. In het voortgezet onderwijs merken we dat veel docenten het moeilijk vinden om recht te doen aan verschillen in de lessen. Hoe houd je rekening met verschillen in een klas met dertig leerlingen? De vraag naar manieren om te differentiëren is zeer groot.

Wij denken dat je met kleine oplossingen tegemoet kunt komen aan de verschillende leerbehoeften van leerlingen. Met kleine ingrepen zijn grote effecten te bereiken. Dit inspiratie- en praktijkboek bevat een groot aantal werkvormen en tips die je helpen om op eenvoudige wijze te differentiëren in de lessen.

Differentiëren in alle vakken is bedoeld voor (aankomende) docenten in alle vakken, op alle niveaus van het voortgezet onderwijs en in alle soorten secundair onderwijs. De meeste werkvormen zijn geschikt voor zowel onder- als bovenbouw.

Wij hebben samen met veel plezier aan dit boek gewerkt. Het had echter niet tot stand kunnen komen zonder de vele mooie ervaringen tijdens onze trainingen op de scholen in het land. Onze dank gaat uit naar alle docenten met wie wij gewerkt hebben.

Daarnaast dank aan onze collega's van het Netwerk Onderwijsadviseurs voor het gedeelde gedachtegoed.

Tot slot danken wij Uitgeverij Coutinho voor de gelegenheid die wij hebben gekregen om dit boek te schrijven en de prettige samenwerking bij de totstandkoming van dit boek.

Johan Keijzer, Det van Gils & Karen Verheggen
Najaar 2018

Inhoud

Inleiding	11
Overzicht van de werkvormen	17
Differentiatietabel	20

Werkvormen

1	Jij en het vak	23
2	Check de voorkennis	25
3	Met een woordweb voorkennis ophalen	27
4	De placemat	28
5	Rondschrijven	30
6	Eén woord!	32
7	Schrijf een tweet of app	34
8	Twee waarheden en één leugen	36
9	Wat betekent dit woord/begrip?	38
10	Stap in het leven van ...	40
11	De één-minuut-spreekbeurt	42
12	Woordenketting maken door te associëren	44
13	Memory met vaktermen	45
14	Ganzenbord	47
15	Wat zie je op de afbeelding/tabel/grafiek?	49
16	Hoe gebruik je een naslagwerk?	51
17	Signalement	53
18	Actualiteiten in de les	54
19	Vreemde voorwerpen	56
20	Denken, delen, uitwisselen	58
21	Verhalen bij bewegende beelden	60
22	Voer een discussie	62
23	Hardop denken en samen lezen	63
24	Quizvragen	65
25	Maak een spel	67

26	Bespreek een website	69
27	Het vragenuurtje	71
28	Een interview met ...	72
29	Tot de kern komen	74
30	Vragen bedenken voor een ander groepje	76
31	Verknippte tekst	78
32	De expertvorm digitaal	80
33	Maak een nieuwsitem	82
34	Het rollenspel	84
35	Categorieën maken naar aanleiding van lesstof	86
36	Maak een spot of een videoclip over een onderwerp	88
37	In eigen woorden	90
38	Ritme en gebaar gebruiken	92
39	Gedicht, lied of rap	93
40	Maak een blog of vlog	94
41	De krant in de klas	96
42	Leerlingen verzorgen de uitleg van een deelonderwerp	98
43	Stripverhaal	100
44	Drie cirkels	103
45	Woorden- of begrippenlijstspel	106
46	Wat ging hieraan vooraf en hoe gaat het verder?	108
47	'Flipping the classroom'	110
48	Nakijkcarrousel	112
49	Spiekbriefje maken: de Niet-Vergeten-Top-Tien	114
50	Hoe pak je Cito-examenvragen aan?	115
51	Open vragen op het examen	117
52	(Examen)vragen en -antwoorden koppelen aan informatie	119
53	Wat staat er op je kaartje?	120

Tips

Eigenaarschap en activeren

1	Maak gebruik van de nieuwsgierigheid van je leerlingen	24
2	Laat je verrassen door je leerlingen!	43
3	Een goed leefklimaat is nog geen goed leerklimaat	52
4	Het geheel geeft betekenis aan de delen	59
5	Omgaan met of ruimte geven aan ...	64
6	Er valt altijd iets te kiezen in de les	70
7	Leren en lezen in een sandwich	75
8	Walk the talk	87
9	Het zweet op de goede rug	99
10	Emoties: de poortwachters van het leren	113

Vragen stellen

1	Vraag niet naar het gewenste antwoord	26
2	Van pingpong naar volleybal	29
3	Een goede vraag is het beste antwoord	35
4	Geef alle leerlingen de gelegenheid om mee te denken	37
5	Fouten maken mag/moet	39
6	Binnen vijf minuten iedereen actief	50
7	Geen vingers!	55
8	Vraag niet automatisch naar <i>het</i> antwoord	77
9	Wees niet bang voor stiltes	107

Zelfwerkzaamheid

1	Alleen de docent heeft last van leergeruis	31
2	Een activiteit is nog geen leeractiviteit	66
3	Houd je aan de drie rondes	79
4	Pas op voor obergedrag	81
5	Geef te weinig tijd	87
6	Ieder loopt zijn eigen slingerpaadje	89
7	Denk na over de opstelling in je lokaal	91
8	Gebruik goede voorbeelden van leerlingen uit vorige schooljaren	101
9	Heterogeen of homogeen werken?	109

Uitleggen

1	Werk met vormgevers	33
2	Onderbreek je uitleg regelmatig	61
3	Nooit tweemaal dezelfde instructie/uitleg aan de hele groep	68
4	Laat de leerlingen uitleggen in eigen woorden	102
5	Wees model	104
6	Instructie en uitleg zijn twee verschillende dingen	116

Omgaan met de lesmethode

1	Teksten begrijpen in plaats van enkel onthouden	46
2	Verminder het denken in vakjes	48
3	Haal de actualiteit de les binnen	57
4	Ga eens buiten je boekje!	59
5	Waren Rembrandt en Cruijff intelligent?	95
6	Buit je lesmethode uit	97

Feedback en controleren

1	Ze kunnen meer dan je denkt	37
2	Niet loslaten, maar anders vasthouden	64
3	Positieve feedback op afstand, negatieve feedback van dichtbij	83
4	Geef feedback 'op de groei'	102
5	Controleren stopt het leren	118

Afsluiting van de les

1	Einde van de les: nachtkars of cliffhanger?	73
2	Stop met klassikaal nakijken	105
3	Geef warm huiswerk op!	111

Literatuur	121
-------------------	-----

Register	123
-----------------	-----

Over de auteurs	127
------------------------	-----

Inleiding

Wat is differentiëren?

De termen en uitdrukkingen 'differentiatie', 'maatwerk', 'recht doen aan verschillen' en 'gepersonaliseerd leren' worden vaak door elkaar gebruikt. Wij hebben het in dit boek over differentiatie in de betekenis van *rekening houden met en ruimte geven aan verschillen*.

- *Rekening houden met verschillen* betekent voor ons dat de docent sturend is in het aanbieden van verschillende opdrachten.
- *Ruimte geven aan verschillen* betekent dat de leerling zelf kan kiezen uit verschillende opdrachten.

Bij differentiëren is het uitgangspunt niet dat je elke individuele leerling op zijn of haar niveau kunt bedienen, zoals de bedoeling is bij gepersonaliseerd leren, maar dat je elke leerling zo goed mogelijk kunt helpen bij het leren, door steeds verschillende groepjes in de klas te maken op basis van bijvoorbeeld niveau, tempo of behoefte aan (extra) begeleiding. Een leerling gaat pas leren in de *zone van naaste ontwikkeling* (Vygotsky, 1978). Dit betekent in de praktijk dat de leerling bepaalde leeractiviteiten aangeboden krijgt die hij nog niet helemaal zelfstandig kan, maar wel met hulp van de docent of van medeleerlingen.

Hoe kun je differentiëren?

Een docent die differentieert gaat er in zijn onderwijs standaard van uit dat een klas uit groepjes bestaat die verschillende leerbehoeften hebben. Dit differentiëren uit zich op veel manieren, bijvoorbeeld door bij het stellen van vragen in de klassikale setting onderscheid te maken: een concrete vraag aan de ene leerling en een meer abstracte vraag aan de andere leerling.

Differentiëren uit zich ook door het gebruik van geschikte werkvormen. De werkvormen in dit boek bieden elke leerling de ruimte om in zijn zone van naaste ontwikkeling te leren. Om het gemakkelijker te maken om gestructureerder te differentiëren hebben we ook een indeling in vijf groepen differentiatiemogelijkheden gemaakt: niveau, tempo, inhoud en interesse, leervoorkeuren en begeleiding.

- Bij **niveau** gaat het onder meer om het volgende:
 - verschil in mate van complexiteit van de opdrachten;
 - verschil in lengte van de uitleg: een korte uitleg en daarna verlengde uitleg voor de leerlingen die daar behoefte aan hebben;
 - geen *extra* opdrachten, maar *andere* opdrachten voor leerlingen die de stof al begrijpen;
 - een bewuste keuze voor homogene of heterogene groepjes afhankelijk van de opdracht.

- Bij **tempo** hebben we de volgende ingangen:
 - in hoeverre de leerling zelf bepaalt hoelang hij over een opdracht doet;
 - wat er gebeurt binnen en wat buiten de les;
 - spelen met tijd in dienst van de kwaliteit: de ene leerling heeft om kwaliteit te leveren meer tijd nodig dan de andere, en bij andere leerlingen werkt het kwaliteitsverhogend om de werkdruk juist wat op te voeren.
- Bij **inhoud en interesse** hebben we de volgende voorbeelden:
 - binnen één thema/onderwerp verschillende opdrachten geven;
 - rekening houden met de persoonlijke interesses van de leerlingen;
 - de leerlingen keuzemogelijkheden bieden.
- Bij **leervoorkeur** gaat het hier om de verschillende zintuigen als ingang voor het leren:
 - geregeld ook andere manieren van verwerking toestaan dan schriftelijke;
 - leerlingen laten kiezen op welke manier zij verwerkingsopdrachten willen doen, bijvoorbeeld auditief, visueel of motorisch.
- Bij **begeleiding** hebben we de volgende voorbeelden:
 - verschillen in de mate en de manier van hulp geven;
 - verschillen in de mate en de manier van feedback geven;
 - verschillen in de toestemming voor zelf werken, zelfstandig werken en zelf verantwoordelijk zijn.

Indeling van dit boek

Dit boek bestaat uit 53 werkvormen en 48 tips, alle gericht op het vergemakkelijken van differentiatie in de les. Verder bevat het boek een differentiatietabel die bij de voorbereiding van de les uit de lesmethode of bij de werkvormen kan worden gehanteerd.

Werkvormen

Om ervoor te zorgen dat zowel de leerlingen als de docent overzicht houden van waar ze mee bezig zijn en van de eisen waaraan de leerlingen moeten voldoen, is een goede structuur van groot belang. Daarom zijn alle werkvormen in dit boek opgezet volgens het model van Volledige Instructie (Ettekoven & Van Oort, 2010; Ebbens & Ettekoven, 2005). Hierin wordt aandacht besteed aan het waarom, hoe en wat van een opdracht, de tijd die eraan besteed kan worden en aan de manier waarop de opdracht wordt afgerond. Na elke werkvorm volgen suggesties voor het gebruik ervan.

In dit boek is de Volledige Instructie gericht op de docent. In de praktijk is deze gemakkelijk om te zetten tot een instructie voor de leerlingen. Het model van Volledige Instructie ziet er als volgt uit:

Doel	Met welk doel doen we deze opdracht?
Actie	Wat houdt de opdracht in? Wat moet de docent doen?
Aanpak	Wat wordt de werkwijze/werkvorm?
Hulp	Bij wie of wat kan de leerling hulp krijgen?
Tijd	Hoeveel tijd is er nodig/beschikbaar?
Opbrengst	Wat gaan we ermee doen? Wat doet de leerling met de uitkomst?

In figuur 1 zie je een voorbeeld van een pagina met een werkvorm en de bijbehorende onderdelen.

3 Met een woordweb voorkennis ophalen

Doel	Leerlingen ontdekken wat ze al weten van een onderwerp. Als docent krijg je meer zicht op de aanwezige voorkennis bij de individuele leerlingen en in de hele groep. Daardoor wordt duidelijker waarop je aan kunt sluiten. Ook eventuele misconcepties kunnen hierdoor bijtijds bijgesteld worden.
Actie	- Je vertelt de leerlingen het nieuwe thema/onderwerp. - Je geeft de leerlingen de opdracht een woordweb te maken van wat er bij hen bovenkomt naar aanleiding van dit thema/onderwerp.
Aanpak	- De leerlingen werken in tweetallen. - De leerlingen maken individueel een woordweb. - De leerlingen lichten hun woordweb toe aan een medeleerling en stellen hun eigen woordweb eventueel bij. - De tweetallen wisselen met een ander tweetal uit en vullen hun woordweb nogmaals aan.
Hulp	De leerlingen kunnen bij elkaar hulp zoeken.
Tijd	Het eerste kwartier van een les.
Opbrengst	De leerlingen hebben een beter beeld gekregen van het nieuwe onderwerp en zijn er mogelijk nieuwsgieriger naar geworden.

Suggesties voor gebruik
De werkvorm is geschikt voor de eerste les bij het behandelen van een nieuw onderwerp. Je kunt verdiepen door de leerlingen als vervolgoopdracht te geven alle woorden uit hun web onder te verdelen in verschillende rubrieken/categorieën en elke rubriek/categorie van een naam te voorzien.
Je kunt hem ook gebruiken om leerlingen gestructureerd na te laten denken over andere aanknopingspunten, bijvoorbeeld:

- Wat heeft dit nieuwe onderwerp te maken met het vorige thema/hoofdstuk/onderwerp?
- Waar in het dagelijks leven speelt dit onderwerp een rol?
- Welke vakken zijn ook verbonden met dit onderwerp?
- Waar zie je in het lokaal vormen die met dit onderwerp te maken hebben?

onthouden

begrijpen

Met deze picto's wordt de groeperingsvorm aangeduid:

- De opdracht wordt individueel uitgevoerd.
- De opdracht wordt in duo's uitgevoerd.
- De opdracht wordt in groepjes van drie tot vier leerlingen uitgevoerd.
- De opdracht wordt klassikaal uitgevoerd.

Hier wordt aangegeven of deze vooral geschikt is om onderdelen van de lesstof:

- te onthouden (letterlijk te reproduceren);
- te begrijpen (in eigen woorden weer te geven);
- toe te passen (in een geheel nieuwe context te gebruiken).

Figuur 1
Voorbeeld van een werkvorm met suggesties voor gebruik

Tips

Tussen de werkvormen hebben we tips opgenomen. Deze tips staan op zichzelf; ze hebben niet direct betrekking op de werkvormen waar ze bij staan. Alle tips zijn bedoeld om ruimte te geven aan verschillen. Sommige zijn ter overdenking, andere zijn bedoeld als suggesties voor interventies die direct toepasbaar zijn in de les.

De tips zijn onderverdeeld in de volgende thema's:

- **Eigenaarschap en activeren:** de docent kan ervoor zorgen dat vooral de leerlingen actief zijn tijdens de lessen en dat zij steeds meer eigenaar worden van hun eigen leren en ontwikkeling.
- **Vragen stellen:** de manier waarop een docent vragen stelt en het niveau van de gestelde vragen zijn belangrijke manieren om te differentiëren in een groep.
- **Zelfwerkzaamheid:** na uitleg of instructie vindt in veel lessen een fase van zelfwerkzaamheid plaats. In de mate van de begeleiding liggen hier kansen om te differentiëren.
- **Uitleggen:** niet alle leerlingen hebben dezelfde uitleg nodig om een onderwerp te begrijpen en ermee aan de slag te gaan.
- **Omgaan met de lesmethode:** de manier waarop je de lesmethode gebruikt, wat je ervan gebruikt en hoe je de methode aanvult, bieden mogelijkheden om te differentiëren.
- **Feedback en controleren:** om leerlingen te helpen zelf verantwoordelijk te worden voor hun leren is het geven van persoonlijke feedback cruciaal.
- **Afsluiting van de les:** de manier waarop de les afgesloten wordt, kan informatie geven over de mate waarin de individuele leerlingen zich de inhoud van de les eigen gemaakt hebben.

In figuur 2 zie je een voorbeeld van een tip.

The diagram shows a tip card with a purple header and a light purple body. The header contains the text 'Laat je verrassen door je leerlingen!' in white. The body contains a paragraph about expectations and a list of six bullet points. To the right of the card is a purple rounded rectangle with the text 'eigenaarschap en activeren 2'. A curved purple arrow points from this rectangle to the tip card. To the right of the arrow is a dashed purple box containing text about finding the theme and its distribution in the content assignment.

Laat je verrassen door je leerlingen!

Als je hoge verwachtingen van je leerlingen uitspreekt – binnen hun zone van naaste ontwikkeling (Vygotsky, 1978) – zie je dat ze die verwachtingen meestal moeiteloos waarmaken en dat ze gemotiveerder voor je vak aan de slag gaan. Hoge verwachtingen hebben houdt ook in dat je streeft naar een gedeelde verantwoordelijkheid voor de inhoud van de les. Dit kun je bijvoorbeeld bereiken door:

- in de lesstof te zoeken naar wat deze persoonlijk voor leerlingen kan betekenen;
- leerlingen zelf materiaal te laten aandragen rond de lesstof;
- leerlingen bepaalde lesonderdelen te laten verzorgen voor medeleerlingen;
- leerlingen zelf met voorstellen te laten komen voor de invulling van de lessen en van het huiswerk;
- leerlingen zelf te laten kiezen hoe ze bepaalde lesstof verwerken;
- leerlingen gaandeweg een grotere rol te geven bij de beoordeling van hun eigen en andermans prestaties.

eigenaarschap en activeren 2

Hier vind je het thema waarop deze tip betrekking heeft. De verdeling in thema's is ook in de inhoudsopgave te vinden.

Figuur 2
Voorbeeld van een tip

In zowel de werkvormen als de tips gebruiken wij de begrippen ‘opdracht’ en ‘taak’. Onder een opdracht verstaan wij een overzichtelijke opgave die de leerlingen binnen een lesuur af kunnen ronden. Een taak is een uitgebreidere opdracht die een meer open karakter heeft; leerlingen hebben hierbij meer keuzemogelijkheden. Een taak werkt toe naar een concreet eindproduct, zoals een presentatie of een werkstuk, en neemt dus een langere periode in beslag.

Differentiatietabel

Naast de werkvormen en tips is aan dit boek een differentiatietabel toegevoegd. In deze tabel worden extra mogelijkheden gegeven om te differentiëren op niveau, tempo, inhoud en interesse, leervoorkeuren en begeleiding. In principe kun je bij elke werkvorm op al deze manieren differentiëren.

We raden aan om, per werkvorm, vooraf een selectie te maken uit de vijf manieren van differentiëren die in de tabel uitgewerkt zijn. Maak het jezelf niet te moeilijk en beperk je keuze. De kwaliteit van je lessen wordt ook verhoogd als je ervoor kiest om bij een bepaalde werkvorm speciaal aandacht te geven aan één van de manieren van differentiëren.

Bij sommige werkvormen doen wij aanbevelingen om aandacht te geven aan een of meerdere differentiatieaspecten, omdat de beschreven opdracht zich daar goed voor leent.

Een verkorte vorm van deze lijst met differentiatiemogelijkheden is te vinden op de uitklapbare flap achter in het boek.

Gebruik van dit boek in de les

Dit boek kan op verschillende manieren worden gebruikt, bijvoorbeeld als inspiratiebron naast de lesmethode. De werkvormen uit het boek kunnen ingezet worden voor opdrachten uit de methode of kunnen ter aanvulling of verdieping daarvan dienen. Ook kunnen de differentiatiemogelijkheden van de verschillende werkvormen in dit boek ingezet worden bij opdrachten uit de lesmethode.

Om de keuze voor een werkvorm makkelijker te maken, is op de pagina's hierna een matrix opgenomen waarin wordt aangegeven voor welk(e) aspect(en) van de les een werkvorm geschikt is: voorkennis activeren, vragen stellen, voorbereiding van toetsen, et cetera.

Daar waar het relevant is, geven we voor een werkvorm tevens aan voor welke fase van de les deze vooral geschikt is. We onderscheiden daarbij de volgende fasen:

- Start van de les. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan het stellen van de lesdoelen (wat gaan de leerlingen leren en hoe kunnen ze controleren of ze dat geleerd hebben?), het ophalen van algemene voorkennis over het onderwerp of kennis uit de voorgaande les, introductie van een nieuw onderwerp, of instructie over wat de leerlingen zelfstandig gaan doen deze les.

- Middendeel van de les. Dit is de hoofdmoot van de les. Hieronder vallen de uitleg van het onderwerp en het maken van opdrachten om de lesstof te gaan begrijpen en toe te kunnen passen.
- Afsluiting van de les. Met de leerlingen reflecteren of de doelen zijn gehaald en wat voor hen nuttig is om als huiswerk mee te nemen.

De suggesties voor gebruik zijn vaak vrij algemeen geformuleerd, zodat elke docent voor zijn eigen vak er invulling aan kan geven. Soms noemen we hier echter concrete voorbeelden voor verschillende vakkenclusters. Ook geven we bij de suggesties onder andere aan of werkvormen geschikt zijn om formatief te evalueren. Hiermee bedoelen we dat de werkvorm voor zowel de leerling als de docent informatie oplevert over de mate waarin de leerling de stof al beheerst en wat hij het best kan doen om vooruitgang te boeken.

Voor onder- of bovenbouw?

Het merendeel van de beschreven werkvormen leent zich voor gebruik in zowel onder- als bovenbouw. Het ligt voor de hand dat de invulling op onderbouwniveau meer gericht is op concrete kennis en vaardigheden, en op bovenbouwniveau complexer kan zijn. Een klein aantal werkvormen is specifiek gericht op de bovenbouw of de examenklassen, en dat vermelden we dan in de suggesties voor gebruik.

Overzicht van de werkvormen

WERKVORM	groeperingsvorm (meerdere vormen mogelijk)	huiswerk (bespreken)	voorkennis activeren (en/of nieuwsgierigheid prikkelen)	(elkaar) vragen stellen	(elkaar) uitleggen	lesstof verwerken	memoriseren	voorbereiding toetsen	examentraining	les afsluiten
1 Jij en het vak			x							
2 Check de voorkennis			x	x	x	x				
3 Met een woordweb voorkennis ophalen			x							
4 De placemat				x	x	x				x
5 Rondschrijven		x				x				
6 Eén woord!			x		x	x		x		x
7 Schrijf een tweet of app		x		x	x	x		x		x
8 Twee waarheden en één leugen		x	x			x			x	x
9 Wat betekent dit woord/begrip?					x	x	x			
10 Stap in het leven van ...				x	x	x				
11 De één-minuut-spreekbeurt		x	x		x	x		x		
12 Woordenketting maken door te associëren					x		x	x		x
13 Memory met vaktermen						x	x	x	x	
14 Ganzenbord		x		x		x		x	x	x
15 Wat zie je op de afbeelding/tabel/grafiek?					x	x		x	x	
16 Hoe gebruik je een naslagwerk?						x				

WERKVORM

	groeperingsvorm (meerdere vormen mogelijk)	huiswerk (bespreken)	voorkennis activeren (en/of nieuwsgierigheid prikkelen)	(elkaar) vragen stellen	(elkaar) uitleggen	lesstof verwerken	memoriseren	voorbereiding toetsen	examentraining	les afsluiten
17 Signalement		x		x	x	x		x		
18 Actualiteiten in de les			x		x	x				
19 Vreemde voorwerpen			x							
20 Denken, delen, uitwisselen			x	x	x	x				x
21 Verhalen bij bewegende beelden			x			x		x		
22 Voer een discussie					x	x				
23 Hardop denken en samen lezen					x	x				
24 Quizvragen				x	x		x	x		
25 Maak een spel				x		x	x			
26 Bespreek een website					x					
27 Het vragenuurkje				x	x	x		x		
28 Een interview met ...		x	x	x	x	x				
29 Tot de kern komen		x			x	x				
30 Vragen bedenken voor een ander groepje				x	x	x		x	x	
31 Verknipte tekst				x	x	x				
32 De expertvorm digitaal					x	x				
33 Maak een nieuwsitem				x	x	x				
34 Het rollenspel					x	x		x		
35 Categorieën maken naar aanleiding van lesstof					x	x	x	x		
36 Maak een spot of een video-clip over een onderwerp		x			x	x		x		x

WERKVORM

	groeperingsvorm (meerdere vormen mogelijk)	huiswerk (bespreken)	voorkennis activeren (en/of nieuwsgierigheid prikkelen)	(elkaar) vragen stellen	(elkaar) uitleggen	lesstof verwerken	memoriseren	voorbereiding toetsen	examentraining	les afsluiten
37 In eigen woorden					x	x		x		
38 Ritme en gebaar gebruiken							x	x		
39 Gedicht, lied of rap		x			x	x	x	x		
40 Maak een blog of vlog		x			x	x				
41 De krant in de klas					x	x				
42 Leerlingen verzorgen de uitleg van een deelonderwerp					x	x		x		
43 Stripverhaal						x		x		
44 Drie cirkels					x	x	x	x		
45 Woorden- of begrippenlijstspel				x	x	x	x	x		
46 Wat ging hieraan vooraf en hoe gaat het verder?			x		x	x				
47 'Flipping the classroom'		x		x	x	x				
48 Nakijkcarroussel			x		x	x		x		
49 Spiekbriefje maken: de Niet-Vergeten-Top-Tien							x	x		
50 Hoe pak je Cito-examen-vragen aan?				x	x			x	x	
51 Open vragen op het examen					x			x	x	
52 (Examen)vragen en -antwoorden koppelen aan informatie				x	x			x	x	
53 Wat staat er op je kaartje?						x		x	x	x

Differentiatietabel

Een verkorte versie van deze lijst met differentiatiemogelijkheden is te vinden op de uitklapbare flap achter in het boek.

Niveau

- ☐ Alle leerlingen werken individueel.
- ☐ Leerlingen maken zelf groepjes (zonder gestelde eisen).
- ☐ De leerlingen vormen zelf groepjes, waarbij ik aangeef of ze homogeen of heterogeen zijn.
- ☐ Ik stel homogene of heterogene groepjes samen.
- ☐ Alle leerlingen/groepjes krijgen dezelfde opdracht.
- ☐ Ik stel voor iedereen dezelfde minimumeisen aan de opdracht.
- ☐ Ik geef de leerlingen/groepjes minimumeisen die bij hun niveau passen.
- ☐ Ik breng een duidelijke opbouw aan in het niveau van de opdrachten van eenvoudig naar steeds complexer.
- ☐ Ik adviseer leerlingen die nog niet zo'n hoog niveau hebben om te beginnen met een eenvoudige opdracht.
- ☐ Ik adviseer leerlingen die een hoger niveau hebben om de eenvoudige opdrachten over te slaan.
- ☐ Ik geef de leerlingen/groepjes verschillende criteria waaraan de opdracht moet voldoen.
- ☐ Leerlingen bepalen zelf op welk niveau ze de opdracht uitvoeren.
- ☐ Ik houd bij het kiezen van de bronnen rekening met niveauverschillen.
- ☐ Ik geef leerlingen/groepjes de bronnen die bij hun niveau passen.
- ☐ De leerlingen/groepjes kiezen een bron die bij hun niveau past.
- ☐ De leerlingen/groepjes mogen zelf een keuze maken uit alle bronnen.

Tempo

- ☐ Sommige leerlingen/groepjes mogen of moeten de opdracht thuis voorbereiden.
- ☐ De groepjes bepalen zelf de tijd die ze voor de opdracht gebruiken.
- ☐ Ik geef de maximaal te besteden tijd aan.
- ☐ Ik pas de lengte van de opdracht aan voor een aantal leerlingen/groepjes.
- ☐ Leerlingen/groepjes die de opdracht af hebben kiezen zelf een nieuwe opdracht.
- ☐ Leerlingen/groepjes die de opdracht af hebben krijgen van mij een nieuwe opdracht.
- ☐ Leerlingen/groepjes die de opdracht niet binnen de gestelde tijd af hebben krijgen meer tijd in de les.
- ☐ Een opdracht die niet binnen de les af is, wordt thuis afgemaakt.
- ☐ Leerlingen mogen ervoor kiezen een opdracht nogmaals te maken.

Inhoud en interesse

- ☐ Ik kies onderwerpen voor de opdracht die passen bij de achtergrond en leefwereld van de leerlingen.
- ☐ Ik houd bij de opdrachten rekening met de verschillende interessegebieden van leerlingen.
- ☐ Leerlingen mogen zelf een keuze maken uit de verschillende opdrachten/onderwerpen.
- ☐ Leerlingen mogen zelf thema's/onderwerpen voor de opdracht aandragen.
- ☐ Ik heb verschillende aanvullende opdrachten beschikbaar.
- ☐ Leerlingen/groepjes mogen zelf een aanvullende opdracht bedenken.

Leervoorkeuren

- ☐ Leerlingen mogen zelf kiezen of ze samenwerken.
- ☐ Leerlingen mogen, naast of in plaats van het mondeling en/of schriftelijk uitvoeren van de opdracht, er ook voor kiezen om iets uit te beelden of te tekenen.
- ☐ Ik zorg voor passend beeldmateriaal bij de opdracht of laat de leerlingen dat zelf opzoeken.
- ☐ Leerlingen die daar baat bij hebben, mogen voorafgaand aan de opdracht een mind-map, woordspin of woordweb maken.
- ☐ Leerlingen mogen ervoor kiezen de opdracht digitaal te doen.
- ☐ Ik laat leerlingen die moeite hebben met plaatjes, schema's, grafieken en illustraties daar extra mee oefenen.
- ☐ Ik raad leerlingen die visueel zijn ingesteld aan om naast plaatjes, schema's, grafieken en illustraties ook aandachtig te kijken naar wat er in de tekst staat.
- ☐ Leerlingen die graag alleen werken doen deze opdracht in groepjes.
- ☐ Leerlingen die liever samenwerken doen deze opdracht individueel.
- ☐ Leerlingen die goed kunnen samenwerken verdeel ik over de groepjes.
- ☐ Sommige of alle leerlingen mogen muziek luisteren (met oortjes) tijdens het doen van de opdracht.
- ☐ Leerlingen mogen hun presentatie live uitvoeren of filmen.
- ☐ Leerlingen mogen een collage of PowerPoint maken als presentatievorm en die toelichten.
- ☐ Leerlingen mogen een rollenspel gebruiken als presentatievorm.
- ☐ Leerlingen mogen de presentatie ook in de vorm van een schriftelijk verslag doen.
- ☐ Leerlingen hebben geheel vrije keuze in de manier waarop ze de presentatie vormgeven.

Begeleiding

- ☐ Ik laat de leerlingen bewust helemaal vrij bij deze opdracht.
- ☐ Ik laat de leerlingen op hun eigen manier met de opdracht starten, zonder direct bij te sturen.
- ☐ Ik noem vooraf of achteraf aandachtspunten voor goed samenwerken.
- ☐ Ik laat de groepjes vooraf of achteraf aandachtspunten voor goed samenwerken op een rijtje zetten.
- ☐ Ik haal eerst klassikaal voorkennis op rond het thema van de opdracht of ik laat de leerlingen dat zelf doen.
- ☐ Ik doe zelf de opdracht klassikaal een keer voor door modeling.
- ☐ Ik stel vooraf vragen aan de klas om leerlingen duidelijk te maken hoe zij de opdracht moeten aanpakken.
- ☐ Voorafgaand bespreek ik klassikaal of met groepjes de eisen waaraan de opdracht moet voldoen.
- ☐ Voorafgaand laat ik groepjes de eisen bedenken waaraan de opdracht moet voldoen.
- ☐ Ik verplicht alle leerlingen om een stappenplan te maken bij de opdracht of ik doe dat alleen bij de groepjes die dat nodig hebben.
- ☐ Tijdens mijn observaties kan ik een groepje leerlingen een aangepaste opdracht geven die meer bij hun niveau past.
- ☐ Ik zet zelf aandachtspunten bij het doen van deze opdracht op een rijtje of ik laat de leerlingen dat doen.
- ☐ Ik loop rond en leerlingen mogen hulp vragen.
- ☐ Ik loop rond en selecteer bewust welke leerlingen/groepjes ik hulp bied.
- ☐ Leerlingen/groepjes mogen hulp vragen aan een andere leerling/ander groepje.
- ☐ Ik koppel leerlingen/groepjes die vastlopen aan een andere leerling/ander groepje.
- ☐ Ik herinner de leerlingen/groepjes geregeld aan de criteria waaraan de opdracht moet voldoen.
- ☐ Ik geef tijdens het rondlopen en in de nabespreking feedback op de kwaliteit van de samenwerking.
- ☐ Ik bespreek de opdracht na en laat leerlingen individueel op een rijtje zetten wat ze nog moeten oefenen.
- ☐ Ik laat de leerlingen achteraf opschrijven welke manieren van aanpak ze hebben ontdekt.
- ☐ Ik laat de leerlingen hun resultaten met elkaar vergelijken en elkaar tips geven.
- ☐ Ik laat alle of sommige leerlingen een voornemen opschrijven naar aanleiding van het soort fouten dat ze het meest gemaakt hebben.
- ☐ Na het doen van de opdracht selecteer ik een groepje om klassikaal te presenteren.
- ☐ Na afloop van de opdracht mag een groepje kiezen of het klassikaal wil presenteren.

1

Jij en het vak

Doel	Leerlingen brengen in kaart welke voorkennis, opvattingen en gevoelens ze hebben bij een bepaald vak(onderdeel).
Actie	▪ Je geeft de leerlingen de instructie om door middel van een korte tekst/ schema/tekening duidelijk te maken wat ze weten van, hoe ze denken en voelen over het vak/een vakonderdeel/een thema binnen het vak dat aan de orde komt. Wat ze daarin vermelden, mogen ze zelf kiezen. ▪ Je geeft aan dat de resultaten bedoeld zijn om jou inzicht te geven in hun (uitgangs)positie. ▪ Je kunt aan de hand van een voorbeeld als model voordoen hoe je zelf zo'n opdracht aanpakt.
Aanpak	▪ De leerlingen werken individueel en in tweetallen. ▪ De leerlingen doen de opdracht individueel. ▪ Als ze klaar zijn, kiezen ze een medeleerling (of krijgen die toegewezen) met wie ze hun resultaat uitwisselen om eventueel nieuwe ideeën op te doen. ▪ Je neemt daarna alle resultaten in om ze zelf te kunnen bekijken. ▪ In de volgende les krijgt iedere leerling zijn resultaat terug. Indien nodig besteed je meteen aandacht aan dingen die de leerlingen vermeld hebben die voor andere leerlingen belangrijk kunnen zijn of waar sprake is van misvattingen over het onderwerp. ▪ Je vraagt de leerlingen in elk geval om hun product te bewaren en het na een bepaalde periode opnieuw te bekijken met de vraag wat ze zouden willen veranderen of aanvullen.
Hulp	In deze volgorde: ▪ in de lesmethode; ▪ bij elkaar; ▪ bij de docent.
Tijd	Een lesuur: het voordoen als model, de schrijfronde en de feedbackronde. Eventueel een deel van een tweede uur voor het bespreken van een aantal punten uit de producten die aandacht verdienen, bijvoorbeeld misvattingen.
Opbrengst	De resultaten geven een helder beeld van de voorkennis bij leerlingen en eventueel aanwezige opvattingen en misvattingen rond het vak(onderdeel).

onthouden

begrijpen

Suggesties voor gebruik

Deze werkvorm is bruikbaar bij de start van een nieuw vak, thema of lesonderdeel. Het gaat er hier niet alleen om welke voorkennis de leerlingen hebben, maar juist ook welke persoonlijke betekenis ze hieraan geven, wat het met hen en/of met hun leven te maken heeft. Je kunt de werkvorm ook gebruiken bij het afronden van een thema of lesonderdeel. Dan dient de tekst als een verwerkingsopdracht waarin de leerlingen verwoorden wat hen in het thema of lesonderdeel geraakt heeft en wat volgens hen de relatie is met hun eigen leven.

eigenaarschap
en activeren 1

Maak gebruik van de nieuwsgierigheid van je leerlingen

De mens is van nature nieuwsgierig. Grijp de kans om hiervan gebruik te maken tijdens de les. Dit kan op een vrij eenvoudige manier. Bij een nieuw onderwerp of thema kun je starten met de vraag:

- Wat weet je er al van en wat zou je zelf nog meer te weten willen komen?
- Wat wil je onderzoeken?
- Waar ben je nieuwsgierig naar?

Met de volgende vragen lok je gericht nieuwsgierigheid uit naar diepere kennis:

- Wat zou er gebeuren als ...?
- Wat zou hieraan voorafgegaan kunnen zijn?
- Hoe zou jij dit probleem aanpakken?

Door vervolgens leerlingen de ruimte te geven op hun eigen manier met deze vragen aan de slag te gaan, differentieer je zowel op inhoud als op interesse en op leervoorkeur. Zij kunnen daarbij hun al aanwezige kennis inzetten en, als zij willen, gebruikmaken van afbeeldingen.

De voorgaande vragen zijn gericht op de *cognitieve* nieuwsgierigheid (weten, kennen en kunnen). Door een appel te doen op de *affektieve* nieuwsgierigheid (emotie) van leerlingen verhoog je hun betrokkenheid bij het onderwerp van de lessen. Voorbeeldvragen:

- Wat zou het voor jou betekenen als ...?
- Noem eens twee getallen die je mooi/lelijk vindt en leg uit waarom.
- Welk woord klinkt voor jou mooi in het Nederlands/Frans/Duits/Engels?
- Zoek een artikel uit een krant/tijdschrift/blog dat je raakt en vertel waarom.
- Naar welk land of welke stad zou je het liefst verhuizen en om welke reden?